

A hiányos szerkezetű versmondatok Pilinszky János költői nyelvében

0.1. Pilinszky János költői nyelvében, különösen a *Szálkák* kötettel kezdődő ún. kései költészetének „rövid verseiben”, a hiányos szerkezetű versmondatok jelenléte olyannyira szembeűnő, hogy más mondatalkotási sajátosságokkal együtt költői nyelve egyik meghatározó jegyeként, gyakran a versnyelvi kompozíció szervezőelvéként nevezhetjük meg.

A hiányos mondatokból építkező költői nyelv szövegnyelvészeti megközelítésekor alapvetőnek tartom Dienes Dóra megállapítását, miszerint „a hiányosság az önállósult mondatok összetartozását, koherenciáját biztosítja” (DIENES, 1978. 42.). Ez képezi Petőcz Éva szövegtani kutatásának egyik kiindulópontját is, aki szerint „a szöveghiány hozza létre az egységes szöveget” (PETŐCZ, 2002. 18.).

0.2. Amikor az *elliptikus* mondatok nyelvi-szerkezeti jellemzőit vizsgálom Pilinszky János költői nyelvében, Berrár Jolán megfogalmazásából indulok ki, aki különbséget tett a *mondattanilag hiányos szerkezetű* és a *szintaktikailag hiányos szerkezetű* elliptikus mondatok között, s *A mai magyar nyelv rendszere, Mondattan* tanulmánykötetében (TOMPA, 1970) az A és B csoportba sorolt hiányos szerkezetű mondatokat csupán mondattanilag tekinti hiányos szerkezetűeknek, s nem szintaktikailag is. Berrár Jolán észrevételei abból a modern nyelvészetben elfogadott szemléletből következnek, miszerint: „A mondat nem szerkezeti egység. A mondat beszédegység” (BERRÁR, 1977. 79–93.).

Pilinszky János elliptikus versmondatainak a jellemzések ezt a felfogást követem. A mondatot, természetesen a hiányos szerkezetű mondatokat is, a legkisebb beszédegységnek tekintem, amely teljes jelentéshez szöveggörnyezetében jut, szintaktikai struktúrája vizsgálatkor tehát a mondat kommunikációs szerepét, pragmatikai helyzetét is figyelembe ve-

szem. Vagyis *szövegnyelvészeti* kritériumok alapján minősítem a Pilinszky János költői nyelvében talált mondattanilag vagy szintaktikailag hiányos szerkezetű versmondatokat.

0.3. Az újabb magyar nyelvészeti szakirodalomban Bánréti Zoltán több terjedelmes tanulmányban foglalkozott az ellipszissel, s részletes és pontos értelmezését fejtette ki. Megállapításait igyekszem felhasználni Pilinszky elliptikus versmondatait elemezve. Elsősorban a *Mellérendelés* című tanulmányára gondolok (KIEFER, 1992. 715–796.), melyben kifejti nézeteit az ellipsziszről, a bázis tagmondat és az elliptikus tagmondat viszonyáról, az ellipszisek fajtáiról és rekonstruálásáról. *Az ellipszis mondattana és a lexikai szelekció* című kitűnő tanulmányában szigorúan hangsúlyozza, hogy az *ellipszis*, a *kihagyás* a visszautalás egy sajátos esete; elveti azt, hogy „a hiányzó anyag szintaktikailag hiányozna, vagy fonetikailag törölt lenne, és hogy ezért szintaktikailag rekonstruálni vagy »másolni« kellene”. Magyarázata rendkívül meggyőző, benne az ellipszis grammatikájának hiteles megfogalmazását látom (BÁNRETI, 2001. 7–20.).

0.4. Elfogadva Bánréti Zoltán megállapításait, azokat a hiányos versmondatokat, amelyek szintaktikai szerkezetét rekonstruálni lehet, elliptikus mondatoknak nevezem. Céлом megmutatni és értelmezni a hiányos versmondatok típusait Pilinszky János költői nyelvében. A kommunikációs, pragmatikai vagy diskurzus feltételek által befolyásolt, sőt meghatározott költői nyelvhasználatban nemcsak elliptikus versmondatokkal találkozunk, hanem olyan hiányos versmondatokkal is, melyek a természetes nyelvhasználat felől nézve az *agrammatikusság* jegyeit hordozzák magukon. Ez az agrammatikusság leginkább a *reduktív* költői nyelvi építkezés következménye, és semmiképpen nem tekinthető nyelvi vétségnek. A *redukció* Pilinszky kései költészetében költői nyelve alapvető meghatározó jegye, a hiányos mondatszerkesztést tehát költői nyelvi, illetőleg poétikai jellemzőként, stílusérnyként kell értelmeznünk. Nem különítem el teljesen az elliptikus versmondatoktól azokat a hiányos versmondatokat, amelyek szintaktikai szerkezete egyértelműen meghatározhatatlan. *Pusztta főnévi megnevezésnek* nevezem a nominális mondat egy agrammatikusnak látott esetét, mely Pilinszky költői nyelvében, költészete utolsó korszakában hangsúlyossá lesz.

Ilyen értelemben tárgyalom a *parcializáció* néhány alakzatát is, a határozói és a tárgyi szerkezetek, valamint a hasonlító mellékmondatok elkülönítésének egyes eseteit, azaz az elliptikus szerkezetek mellett megmutatom s velük egyenrangúan elemzem a tagolatlan szerkezeteket is, melyek szintaktikai struktúrája nem rekonstruálható, ám amelyek a költői nyelv kommunikációs feltételei szerint elfogadhatóak s értelmesek az agrammatikusság ellenére is.

0.5. A hiányos versmondatokat olyan hiányos szerkezetű grammatikai alakzatnak tartom, mely grammatikai alakzatok legfőbbje a *detraction* (mondatelem elhagyása) retorikai alakzataként írhatóak le, máskor azonban, így a határozói és a tárgyi szerkezetek egyes parcializációi esetében, valamint a pusztá főnévi megnevezések esetében is, az *aposiopesis* (gondolatelhagyás) gondolatalakzataként. Mind e mondat- és gondolatalakzatokat Pilinszky János és általában a 20. századi modern költészet nyelvében kifejezetté vált stíluseszköznek tekintem, melyek „a zárt mondatszerkezet felbomlása” eredményeként (SZATHMÁRI, 2004. 249–250.) jöttek létre.

1.1. *Az ismétlődő igei állítmány elhagyása az összetett költői versmondat egy vagy több tagmondatában*

Az összetett költői versmondatok, bennük az elliptikus tagmondatok szerkezete a természetes nyelvhasználatban érvényes szabályokat mutatja. Ez a megállapítás egyként vonatkozik a szó szerinti értelemben érthető versmondatokra és a metaforikus költői állítást tartalmazó versmondatokra. Az igei állítmány az elliptikus tagmondatokban az ismétlés elkerülése miatt, szükségszerűen marad el.

Ezek az elliptikus mondatok lehetnek *balról határolt* elliptikus tagmondatok, melyekben a bázis mondat igéje ismétlődik „csendes” lexikai elemként ugyanazzal a grammatikai szervezettséggel (szám, ragozás), vagy grammatikai szerveztségében változást mutatva fel.

„Két fehér súly figyeli egymást,
két hófehér és vaksötét súly.” /---/
(*Kettő*)

A metaforikus állítást tartalmazó összetett versmondat bázis tagmondata és elliptikus tagmondata szintaktikailag teljesen párhuzamosak, az elliptikus tagmondat a bázismondat alanyát s az azt minősítő melléknévi állítást értelmezi, fókuszálva a melléknévi állításokat a túlzást, a nyomatékosítást megvalósító minősítésekkel (*hófehér, vaksötét*), melyek egymással ellentétpárt is alkotnak az ismétlődő alanyra, a *súly* főnévre vonatkozóan. A hiányzó igei + névmási tárgyi állítmányi rész változatlan alakban ismétlődik az elliptikus visszautaló tagmondatban. Az elliptikus mondatszerkesztés a költői mondatban az alany, a *súly* főnév fonológiai és szemantikai kiemelését valósítja meg, erősíti központi fókuszált helyzetét, hangsúlyozza összetett jelentését, melyet az egymással ellentétpárt alkotó expresszív

melléknevek és az elhagyott metaforikus igei állítás egyként hitelesít. Az alanyi szerkezet fonológiai és szemantikai hangsúlyozása a költői nyelvi állítás feszültségértékét növeli.

Pilinszky János költői nyelvében alig néhány ilyen balról határolt tiszta visszautaló ellipszissel találkozhatunk, s hasonlóan kisszámú a grammatikai szervezetségében változást mutató ige elhagyása is.

„a homlokod mögött csak pőre sikoltás maradt
vigasznak, semmi több!” /---/ /---/ /---/

(Gyász)

Az elliptikus tagmondat alanyi helyzetben levő tagadószoja és határozószava a bázis tagmondat alanyára utal vissza, azt értelmezve; a hiányzó igei állítmány a bázismondat igei állítmányának a tagadó alakú ismétlése („nem maradt”). Az elliptikus tagmondatban elhagyott tagadó állítás azonban szintaktikailag párhuzamos struktúrát feltételez a bázismondattal, visszautalva a bázismondat határozói szerkezetére is: semmi több (nem maradt / a homlokod mögött / vigasznak)”. A tagadószóból és határozósóból összetevődő alanya az elliptikus tagmondatnak a bázismondat alanyi névszói szerkezetét (*csak pőre sikoltás*) értelmezi, nyomatékosítva az expresszív metaforikus állítást, véglegessé és kizárólagossá téve azt, amit az elliptikus tagmondat felkiáltó jellege is megerősít.

1.2. Pilinszky János költői nyelvében az *előre mutató ellipszis* lehetséges, ám költői nyelvére nem jellemző grammatikai alakzat.

„Két szemem, /---/
két szem pattog: az üdvösségem.”
(Kráter)

Az előre vetett elliptikus tagmondat alanyi helyzetű fókuszált főnévi szerkezete ismétlődik a bázismondatban. Itt nem elemzem a bázismondat igéjének metaforikus jelentésvonatkozását (*szem vs pattog*), miként a bázismondatot követő puszta főnévi megnevezést sem, mely Pilinszky János költői nyelvében rendkívül jellemző hiányos grammatikai alakzat.

1.3. Gyakoribb Pilinszky János költői nyelvében a *közrefogott ellipszis*, a szintaktikai struktúrájukban legtöbbször párhuzamos, két vagy több tagmondatból álló, mellérendelő összetett versmondatokban.

„Itt állt a szék, és ott az ágy.” /---/
(A tett után)

A bázismondat igéje az ismétlés redundanciájának a kiküszöbölése miatt hiányzik az elliptikus tagmondatban, mely nemcsak a kihagyott igei állítmány helyével, hanem egész szintaktikai szerkezetével visszaüt a bázismondatra. Az elliptikus tagmondat szintaktikai struktúrája nem egyszerűen párhuzamos a bázismondat szintaktikai struktúrájával, hanem ismétlése annak, azzal, hogy az új elemek közül a határozószó (*ott*) ellentétet is alkot a bázismondat határozószavával (*itt*). Ebben az ellentétben a költői állítás beszédszerűsége, elbeszélő és bemutató jellege jut kifejezésre.

A bázismondatot Pilinszky költői nyelvében több mellérendelő elliptikus tagmondat is követheti. Mindegyikben közrefogott ellipszissel állunk szemben, melyek külön-külön az első tagmondatra utalnak vissza az ismétlés okozta redundancia elkerülése miatt kihagyott igei állítmánnyal és a bázismondat párhuzamos szintaktikai struktúrájukkal.

„A kisfiú áll közepén, jobbra tőle a lány, balra az öregasszony.”
(*KZ-oratórium*)

A bázismondat szintaktikai struktúrája kiemeli a mondatkezdő és alanyi helyzetben levő főnevet, s az elliptikus tagmondatokban az alanyi helyzetű főnevek tükörfókusszal hangsúlyozódnak. A bázismondatban a „kisfiú” főnévi alany rematikus elemként értelmezhető, míg a „középen” helyhatározó témaként. Ez az értelmezési lehetőség az elliptikus tagmondatokban is megőrződik, a „lány”, illetve az „öregasszony” alanyi helyzetben levő főnevek tudatosulhatnak rémaként, míg a helyhatározószavak az állítások témáit jelölik. Ez a réma-téma szerkezet a „Magam talán középre állok” (*Végkifejlet*) jézusi szituációját idézi fel, Jézus kereszthalálának a témája tehát közvetlenül is felmerül a színpadra kiállított szereplők esetében.

A mellérendelő bázismondat és az elliptikus tagmondatok mondattanilag olykor többféle szintaktikai struktúráként, különböző mondattagolással értelmezhetőek Pilinszky versmondataiban.

„Előhívom a lehetetlent,
egy ház áll rajta s egy bokor,
egy néma, néma állat és /---/
egy nadrágszár a szürkületben.” /---/
(*Alkohol*)

A négy tagmondatként értelmezhető versmondat második, harmadik és negyedik tagmondata más mondattagolással értelmezhető lenne halmozott alanyú, mondattanilag hiánytalan szerkezetű bővített mondatként is.

Megengedve ezt az értelmezési lehetőséget, akkor is tudatosítanunk kellene azonban, hogy a halmozott alanyú tagmondat szintaktikai struktúrájában négy igei-főnévi predikáció van, négy szintaktikailag teljes struktúra, melyeket külön vizsgálva, az első két szintaktikai struktúrát szemantikailag szorosabban összetartozónak tekinthetjük. Leírhatjuk kétalanyú egyszerű bővített mondatként: „egy ház és egy bokor áll rajta”. A harmadik és a negyedik szintaktikailag teljes struktúrát azonban a lexikai elemek szemantikai összeférhetetlensége okán már nem írhatjuk le halmozott alanyú mondatként. Értelmezésem szerint négy kapcsolatos mellérendelő tagmondatból álló összetett mondat állunk szemben, melyben az első két tagmondat mondattanilag sem hiányos, míg a harmadik és a negyedik tagmondat mondattanilag hiányos, szintaktikailag azonban nem. Az összetett versmondatban a második tagmondat a bázismondat, ehhez kötődik mellérendeléssel a két főnévi szerkezet, egy melléknévi + főnévi és egy főnévi + határozói szerkezet. Az elhagyott igei állítmány közvetlenül és grammatikailag változatlan alakban utal vissza közrefogott ellipszisként a bázismondat igéjére és határozószói bővítményére (áll rajta), miközben a negyedik elliptikus tagmondat főnévi + határozói nominális szerkezetének szemantikai interpretációja csupán az első tagmondat szemantikai interpretációjával egyeztetve lesz lehetséges.

Közrefogott ellipszissel találkozunk két egymást követő versmondatban is, nem csak mellérendelő összetett mondatokban.

„Az ízeltlábú nézi a napot.
A tört, a gyűrt, a szagatott /---/
a kereket, lángolót, mozdulatlant.”
(*Gótika*)

A két versmondat szintaktikai struktúrája párhuzamos, azzal a különbséggel, hogy a második elliptikus versmondatban több alany (alanyi helyzetben levő három melléknév) és több tárgy van (három tárggyal ellátott melléknév). Ezek az alanyok és tárgyak azonban szemantikai interpretációjukkal közvetlenül vonatkoznak az első versmondat, a bázismondat melléknévi alanyára és főnévi tárgyára, őket értelmezve. A bázismondat igei állítmánya így lehet grammatikailag változatlan alakban a második versmondatban közrefogott ellipsis igei állítmánya is.

A párhuzamos szintaktikai struktúrákban változhat az elhagyott ige grammatikai alakja, amennyiben az alanyok száma vagy személye változik.

„kockagödörre alakul a ház,
drótsövényre /---/ a bútorok.”
(*Fölriadva*)

Hasonlóan változik az elhagyott ige grammatikai alakja alanyi vagy tárgyas ragozás különbsége esetén is a közrefogott ellipsisben, ez azonban nem befolyásolja a bázismondat igei állítmányának szó szerinti ismétlődési lehetőségét.

„és lát az isten égő mennyeket
s a menny színén /---/ madarak szárnya röptét.”
(*Jelenések VIII. 7.*)

1.4. Pilinszky János költői nyelvében viszonylag nagy számban fordul elő elliptikus szerkesztés egymást követő versmondatokban. Az ellipsis az ismétlés elkerülését, a redundancia csökkenését szolgálja. Az elliptikus versmondatok szemantikai rekonstrukciója során azonban mindig megfigyelhető az elliptikus szerkesztés konkrét értelme a versben, a költői nyelv alakításában.

„A fiúk hazatérnek.
A lányok soha.” /---/
(*Tékozlók*)

A tagadó alakú elliptikus versmondatban a bázis versmondat igei állítmánya vagy grammatikailag változatlan alakban megismétlődik, vagy tagadószóval kiegészülve s az igétől elválasztva történik a behelyettesítés („nem térnek haza”). Az elliptikus versmondatok balról határolt ellipsiszisként visszautalnak az őket megelőző versmondatra, az elhagyásban, a hiányban a költői nyelvi állítás feszültségértékét növelve. A szemantikai hangsúlyok az elliptikus tagadó állítást erősítik, a *soha* időhatározó-szó fókusz helyzetbe kerül.

A bázis versmondat és az elliptikus versmondat szintaktikai struktúrája minden esetben párhuzamosságot mutat, ez azonban nem feltétlenül teljes párhuzamosság. Lehetnek más elemek, leginkább a bázis versmondatban, melyekre az elliptikus versmondat szintaktikai rekonstrukciója során közvetlenül nem történik visszautalás, csupán az elliptikus versmondat szemantikai interpretációja teszi lehetővé azt.

„Az üdvösségük keresik,
mit nálam nem találtak.
Az elveszített gyermeket,
vakító ifjuságot!”
(*Bűn*)

A balról határolt elliptikus versmondatot két párhuzamos melléknévi-főnévi tárgyi szerkezet alkotja, s az elhagyott ige a bázis versmondattól (*keresik*) csendes lexikai elemként szó szerint ismétlődik, feltételezve a többes szám harmadik személyű személyes névmási alany folytonosságát. A bázis versmondattal és az elliptikus versmondattal kapcsolata értelmezhető azonban a tárgyi szerkezetek parcializációjaként is. A parcializációval még foglalkozni fogok, mint Pilinszky János költői nyelvére jellemző grammatikai alakzattal. Itt csak hangsúlyozni kívánom, hogy a parcializáció elliptikussága a nominalizációt, a névszói fogalmazást eredményezi.

A bázis versmondattal és az elliptikus versmondattal kötődése a bázis versmondattal határozójának, határozói utalószavának (*ezért*) a vonatkozásait új melléknévi-főnévi határozói szerkezettel minősíti, miközben az elliptikus versmondattal a névszói megnevezés, a nominalizáció grammatikai alakzata jut jelentéshez.

„Ezért tanultam járn! Ezekért
a kései, keserű léptekért.” /---/ /---/
(*Apokrif*)

A balról határolt elliptikus versmondattal tárgyi mondatként értelmezhető, amelyből hiányzik az igei állítmány és az alany is az ismétlés elkerülése végett.

Az elliptikus tárgyi mondat ponttal elkülönített a bázis versmondattól, de véleményem szerint itt nem a tárgyi szerkezet parcializációjáról van szó, minthogy a tárgyi szerkezetek felsorolása helyett a tárgy kifejtése következik be, amit a mondatkezdő helyzetben kihangsúlyozott határozói utalószavak vezetnek be.

„Nem a remény vitt. Az a csöpp meleg, /---/
mely szürke, mint a gyurma, majd fehér
és végül semmilyen.”

(*Tékozlók*)

Az elliptikus versmondattal a hiányzó állítmány helyére grammatikailag változatlan alakban behelyettesíthető a bázis versmondattal igei állítmánya. Az elliptikus versmondattal a főnévi alanyt értelmezi melléknévi állítmányokkal vonatkozó mellékmondatában. A tagadó bázis versmondattal ellentétes mellérendelő kötődéssel értelmezi az elliptikus versmondattal a melléknévi és főnévi megnevezéssel, melyet közrefogott ellipszisként határoznak a vonatkozó és hasonló mellékmondatok. Ebben a szerkesztés-módban is a nominalizáció érzékletes példáját látom.

A bázis versmondatot több elliptikus versmondat is követheti Pilinszky János költői nyelvében.

„Szorítsd magadhoz. Nem számít kit, /---/ /---/
nem számít mit. Utána úgyis
eltaszítod magadtól.”

(*Kételtű szörny*)

A felszólító bázis versmondatot követő, a közrefogott ellipszist tartalmazó versmondatban a két kifejtetlen alanyi mellékmondatot csupán a tárgyraggal ellátott kérdőszavak képviselik. A bázis versmondat s a hiánytalan harmadik versmondat közös jellemzője, hogy az igei állítmányok tárgyas ragozásúak, a tárgy azonban hiányzik, kifejtetlen marad. Az elliptikus tagmondatokat tartalmazó versmondat a tárgynak ezt a megnevezetlenségét értelmezi. Az elliptikus tagmondatokban a szó szerint ismétlődő ige (*szorít*) grammatikai alakja változik, felszólító mód helyett puszta megszólító alakúvá lesz („szorítász”), mely szintén rendelkezik a névmási határozói bővítménnyel (*magadhoz*).

A halmozott tárgyi szerkezetek felsorolás helyetti önálló elliptikus tagmondatokként való értelmezhetőségére idézem a *Mégis* négy soros verset Pilinszky János kései költészetéből:

Látják a bejárati fényben
a szőlőlugas? A meszelt padot? /---/
A levelek nyomasztó, viaszos zöld
távollétét? *És mégis itt állt.* /---/

Az elliptikus versmondatok szintaktikai jólformáltsága véleményem szerint nem szorul magyarázatra, eldöntendő azonban, hogy az elkülönített tárgyi szerkezetek valóban tekinthetőek-e elliptikus mondatoknak. Döntésem szerint igen, az elhagyott *látják* ige csendes lexikai elemként változatlan grammatikai alakban ismétlődik bennük. A leíró, képi elemekből szerveződő négy soros versben a legkiemeltebb hangsúly nyomatékot a verskezdő *látják* ige és a kurzívval kiemelt utolsó, nem elliptikus versmondat kapja. Az elhagyott *látják* ige a látvány elemeit hozza előtérbe, mint rematikus elemeket, a szőlőlugas képi leírását, ugyanakkor a maga jelentésének, érvényességének a problematikusságát is jelezve, melyre nyelvi közvetlenséggel reflektál a vers hangsúlyozott utolsó mondata (*mégis*). Az intertextuális idézetet jelentő állítás Mária Magdolna Jézus feltámasztását hirdető mondata. A feltámaszt Jézus látására vonatkozó állítás egész

jelentésvonatkozásával problematizálja a *látják* ige jelentését. A feltámadt Jézust tanítványai látták, a legtöbb hívő azonban nem látta. A négy soros vers profán képi leírása egy szőlőlugas fényképét idézi, a szubtilis látást profanizálja és a szeretett személy hiányát, nemláthatóságát a képben, a fényképen.

1.5. Pilinszky János költészetében szövegrészként, kompozíciós egységként is leírható elliptikus mondatláncokkal is találkozunk.

„Csönd akartam lenni
és dobogó. Lépcső közé szorult világ. /---/ /---/
Senki és semmi. Hétvégi remény.” /---/ /---/ /---/ /---/
(*Van ilyen*)

A balról határolt elliptikus mondatokban az igei állítmány hiányzik, mely az első versmondat igéjével és főnévi igenévi bővítményével egészíthető ki. A bázis versmondatban az *és dobogó* nyelvi elem még felfogható hátravetett főnévi alanyként, az őt követő három névszói szerkezet azonban már hiányos mondatként értelmezhető, annál inkább, minthogy az állítmány hiánya a szövegrész nominális stílusának a kialakításában is szervező szerephez jutott. Az elliptikus versmondatok szintaktikai struktúrája hiánytalan. Az igei + igenévi állítmány elhagyása egyrészt szükségszerű a főnévi alanyi szerkezetek felsorolásában a közlés gazdaságossága miatt, másrészt a gondolati hangsúlyozás következtében, mely az egymástól különválasztott főnévi és névmási alanyi szerkezeteket egyformán nyomatékosítani kívánja. Kétségtől lehetséges ez elliptikus főnévi és névmási alanyi versmondatok esetében felvetni az alanyi szerkezetek parcializációjának a kérdését, megítélésem szerint azonban a szintaktikai struktúra hiánytalansága önálló elliptikus mondatokként való értelmezésüket hitelesíti.

Szövegrészként, külön kompozíciós egységként elemezhető a *Francia fogoly* című híres versben a 3. és részben a 4. versszakban a hiányos tárgyi mellékmondatokból alkotott mondatlánc, amelyben sajátos költői patetikával épp az igei állítmány („*Csak azt feledném...*”) elhagyása, hiánya eredményezi ennek hangsúlyozottságát. A kifejtett tárgyi szerkezetekből fölépülő elliptikus versmondatok értelmezhetőek a tárgyi szerkezetek parcializációjaként is, minthogy a részletező kifejtés és felsorolás az elhagyott igei állítmányt már-már mondhatatlanná, nehezen mondhatóvá teszi, erősítve a patetikus hangsúlyozottságot. A részletező kifejtés a látvány

értelmezését szolgálja, az elliptikusság a szaggatottságot, a nyelvi elemek külön-külön való kiemeltségét nyomatékosítja.

Egész vers, a *Metronóm* című, egyetlen összetett mondatból álló rövid vers épül fel elliptikus mellékmondatokból, melyekben az ismétlés lehetetlenülése miatt maradt el az igei állítmány. A felsorolt tárgyi szerkezetek szintaktikai struktúrája hiánytalannak mondható, balról határolt elliptikus párhuzamos mellékmondatokként értelmezhetőek.

2.1. Az állítmány szerepét betöltő létige vagy kopula elhagyása az ismétlés elkerülése végett a magyar nyelv természetes nyelvhasználatakor érvényesülő tendenciának megfelelően

Tizenegy alkalommal találkozunk ilyen elliptikus versmondatnál Pílinosz János költői nyelvében, azzal, hogy öt elliptikus versmondat mellérendelő, illetőleg magyarázó mellékmondatokat tartalmazó mondat, míg hat esetben önálló elliptikus versmondatról van szó. Az összetett versmondatok mellérendelő, illetőleg magyarázó mellékmondataiban a létige a természetes nyelvhasználatnak megfelelően nem ismétlődik; mintegy kötelezően marad el balról határolt ellipszisként.

„Az Öregasszony feketében van; a Kisfiún szürke porköpeny.” /---/
(KZ – oratórium)

„Délután volt, úgy három óra.” /---/
(KZ – oratórium)

Mindkét versmondatban a természetes nyelvhasználat hangsúlyhelyzetének megfelelően a hangsúlynyomaték a bázismondatra esik, míg az elliptikus tagmondat a létige elmaradásából következően is nem kap külön nyomatékokat. A második összetett versmondatban a bázismondat tartalmazza az új információt megnevező lexikai elemet (*délután*), míg a magyarázó mellékmondatban megjelenő lexikai elemek tematikus megnevezései a bázismondat rematikus elemére való vonatkozásában jutnak értelmi hangsúlyhoz.

Az első mellérendelő tagmondatokból álló összetett versmondatban a „meg” kötőszó elmaradása ellenére a bázismondat és az elliptikus tagmondat hangsúlynyomatékai hasonlóak. A bázismondat és az elliptikus tagmondat szintaktikai struktúrája nem teljesen párhuzamos. A bázismondat alanya a személyt megnevező főnév, határozója a ruha színét megnevező melléknév, mely a létigével együtt az állítmányi részt alkotja, míg az elliptikus tagmondatban a ruhát megnevező főnév az alany, ezt egészíti ki a

hiányzó létige állítmányként. Mind a bázismondatban, mind az elliptikus tagmondatban a hangsúlynyomatékok a személyt megnevező főnevek kapják, fókusz-, illetve tükörfókusz helyzetben. A nem teljes párhuzamosság a két szintaktikai struktúra között nem eredményezi a létige megismétlésének a szükségességét a balról határolt ellipszisben, ám, ha a személyt megnevező főnévi határozó nem tagmondatkezdő helyzetben lenne, amit a két szintaktikai struktúra hordozta szemantikai párhuzamosság s a természetes nyelvi hangsúlyok igényelnek, úgy a létige nem maradhatna el az elliptikus tagmondatból.

Teljes szintaktikai párhuzamosságot mutatnak a következő versmondat bázismondata és elliptikus tagmondatai, melyekből a természetes nyelvhasználat mondatszerkesztési szabályainak megfelelően marad el a létige; azzal, hogy a természetes nyelvhasználatban a második vagy harmadik elliptikus tagmondatban már megszüntethető a hiányosság, míg a költői nyelvi mondat természetszerűen elhagyja a létigét a második hiányos tagmondatban is.

„Álmomban fa voltam,
majd semmi, majd egy olyan kisgyerek, /---/ /---/
ki kopogtat egy felnőtt ajtaján.”

(Kopogtatás)

Az összetett versmondatban a fókuszhangsúlyok az alanyi helyzetben levő főnevekre esnek (*fa, semmi, kisgyerek*), azzal, hogy a személyt megnevező utolsó főnév a vonatkozó mellékmondatvaló kapcsolata eredményeként külön hangsúlynyomatékokat kap.

2.2. Az önálló elliptikus versmondatok, a tagmondatokként is értelmezhető ponttal elválasztott beszédegységek Pilinszky kései költészetében költői nyelve szaggatottságát eredményezik, tudatosítva és nyomatékosá téve a szünetjeleket az egyes beszédegységek között, a költői nyelv drámaiságának a feszültségértékét növelik.

„Tíz ujjam van. Hajam. Fejem.” /---/ /---/
(Summa)

„Több tonnás volt a szorításom.
Majd pár kilós. /---/ /---/
Majd semmi sem.” /---/ /---/
(Szakítás)

A bázismondatokkal párhuzamos szintaktikai struktúrát alkotó elliptikus főmondatokban és az elliptikus egyszerű bővített mondatokban a természetes nyelvhasználat mondatszerkesztésének megfelelően marad el a létige és a segédige. A bázismondatok és az elliptikus versmondatok közötti kapcsolatot a természetes nyelvhasználatban vessző jelölné, a ponttal való elkülönítés szubjektív, költői nyelvi beszédhelyzetre utal. Az elkülönítés költői nyelvi beszédhelyzetében a halmozott mondatrészekként is felfogható főnevek önállósulása s így erőteljes hangsúlyozása következik be.

A második példaszövegben az elliptikus versmondatokban a segédigei állítmányi rész mellett a főnévi alany is hiányzik, illetve a bázis versmondat főnévi alanya ismétlődik csendes lexikai elemként az elliptikus versmondatokban. A bázis versmondat és a balról határolt elliptikus versmondatok kapcsolatát elemezve a legszorosabb szemantikai összetartozást figyelhetjük meg a névszói állítmányi rész között, egy negatív előjelű fokozást (*több tonnás – pár kilós – semmi sem*) az ellentétet is alkotó névszók között. Az elhagyott főnévi alany értelmeződik a melléknévi és főnévi állítmányi részekben, melyek metaforikus predikációval minősítik őt konkrét és elvont jelentés vonatkozásaiban.

Pilinszky János egyik híres négysoros versében, az *1970. december 22* című versben a lenni segédigei állítmányi rész elhagyása a meghatározó költői nyelvi szerkesztésmód, mely jórészt megfelel a természetes nyelvhasználatnak.

Rühes ebek, vérzünk a párnán. /---/
Gyönyörűek vagyunk.
Azután csak ügyetlenek
és halhatatlanok. /---/

A vers első mellérendelő összetett versmondatában az előrevetett első tagmondat elliptikus, a költői nyelvi fogalmazás kihagyta a többes szám első személyű jelen idejű lenni segédigét, ami lehetséges a természetes nyelvi közlésben is, itt azonban, a metaforikus költői állításban szubjektív mondatszerkesztésnek minősül. A metaforikus állítás értelmezésekor a *rühes ebek* metaforikus jelzői-főnévi megnevezés a *vérzünk* igei állítmányhoz közvetlenül kapcsolódó alanyi rész is lehet, illetőleg az alanyt (mi) értelmező jelzői-főnévi megnevezés. Nyelvérzékem szerint ez az értelmezés még inkább lehetséges lenne, ha a versmondatban az igei állítmányi rész és határozói bővítménye előre kerülne. A metaforikus jelzői-főnévi megnevezés előrevetettsége implikálja a lenni segédigét, a tagmondattá önállósulást, s az előre utaló ellipsisban a metaforikus névszói alanyi megnevezés

szemantikai hangsúlyozottsága növekszik, a magyar nyelv természetes hangsúlyrendszeréből is következően. A metaforikus költői képet alkotó első összetett versmondatot reflexív, értékelő állítás követi, mely bázismondat a harmadik, elliptikus versmondat vonatkozásában. Az ugyancsak reflexív, értékelő állítást tartalmazó elliptikus versmondat szintaktikai párhuzamosságot mutat a bázismondattal, azzal, hogy az elhagyott lenni segédigéhez két névszói állítmányi elem tartozik. A létige elmaradása az ismétlés elkerülése végett, a reduktív közlésmód szolgálatában a legteljesebben megfelel a természetes nyelvi közlésmódnak, s a választékos jelzőhasználat ellenére is felismerhető beszédnyelvi helyzetet hitelesít a reflexív állításokban, ami a négysoros vers meghatározó szervezője.

2.3. A létige vagy a lenni segédige elhagyása az ismétlés elkerülése végett, a magyar nyelv természetes nyelvhasználatából nem következően

A grammatikai alakzatokban a bázismondatot több elliptikus versmondat követi, ami a természetes nyelvhasználatban nagyon ritkán fordul elő, s ha igen, akkor a harmadik vagy a negyedik mondatban kivevődik a létige vagy a lenni segédige, ami Pilinszky versmondataiban elmarad.

„Emlékszel még? Először volt a szél;
aztán a föld; aztán a ketrec. /---/ /---/
Tűz és ganaj. /---/ És néhanap
Pár szárnycsapás, pár üres reflex. /---/
És szomjuság.” /---/

(A szerelem sivataga)

A példaszövegben az összetett versmondat mellérendelő tagmondataiban elmaradt létige megfelel a természetes nyelvi szerkesztés tendenciájának. Az elliptikus tagmondatokban közrefogott ellipszis van a párhuzamos szintaktikai struktúrákban. A harmadik, a negyedik és az ötödik elliptikus versmondatban balról határolt ellipszisek követik egymást a nem teljesen párhuzamos főnévi alanyi szintaktikai szerkezetekben. A bázismondat állítmányát jelentő egyes szám harmadik személyű, múlt idejű létige megismétlésére a két főnévi alanyi elliptikus tagmondatban nincs szükség, a szintaktikai struktúrák párhuzamossága a bázismondat szintaktikai struktúrájával elegendő, hogy az elhagyott létige grammatikailag változatlan alakban odaérthető legyen. A harmadik, a negyedik és az ötödik elliptikus főnévi alanyi versmondat szintaktikai struktúrája párhuzamos lehet a bázis versmondat szintaktikai struktúrájával, a természetes nyelvhasználat

szabályai azonban az ilyen elliptikus szerkesztést nem tartják lehetségesnek. Nyelvérzékem szerint már az első önálló elliptikus versmondatban ki kellene tenni a *volt* létigét, vagy a rákövetkező két főnévi alanyú elliptikus versmondatban. A költői nyelvi szerkesztés, a metaforikus közlés mód a nominális stílus megvalósítását szolgálja, az elliptikus főnévi alanyú versmondatokban a felsorolással az agrammatikus pusztaság főnévi megnevezés kérdéskörét vetve fel. Megállapítható, hogy Pilinszky János reduktív költői nyelvében a létige és a lenni segédige elhagyható akkor is, amikor a természetes nyelvhasználat szabályai azt nem teszik lehetővé, vagy legalábbis nem ajánlják.

2.4. *A létige és a lenni segédige elhagyása a természetes nyelvhasználatból nem következően, amikor az elhagyott létige vagy lenni segédige az ismétlődés során más személyragot vesz fel (vagyok vs van)*

Pilinszky János költői nyelvében hat alkalommal találkozunk ezzel a grammatikai alakzattal. A lenni segédige egy alkalommal marad el a névszói állítmány igei részeként, s nyelvérzékem a természetes nyelvhasználatban kitenné a segédigét grammatikailag változott alakjában.

„folyam légy, s rajta én a hab” /---/
(*Té győzz le*)

A bázismondat és az elliptikus mellékmondat szintaktikai struktúrája nem teljesen párhuzamos, csupán kimutatható a párhuzamosság (*te + folyam + légy* és *rajta+ én + hab + legyenek*). Pilinszky reduktív nyelvhasználat elhagyja a lenni segédigét, minek következtében a névszói állítmányok névszói, főnévi részei fókuszáltak lesznek, fókusz és tükrőfókusz helyzetben. A nominális stílust kialakító grammatikai alakzat ez is, amikor az elliptikus nominális mondatok szintaktikai struktúrája hiánytalanul jelölt, vagy legalábbis egyértelműen rekonstruálható.

Ezek a kérdések még kifejezettebben merülnek fel a következő versrészletben:

„Öreg vagyok, lerombolt arcomon
csupán a víz ijesztő pusztasága. /---/
A szürkület gránitpora. /---/ Csupán
a pórusok brutális csipkefátyla.” /---/
(*Egy arckép alá*)

Az első összetett versmondat első tagmondata felfogható bázismondatként, jóllehet a mellérendelő tagmondat szintaktikai struktúrája nem párhuzamos vele, új mondatszerkezet. A metaforikus állítás szemantikai interpretációja azonban visszautal a hiánytalan első tagmondat szemantikai struktúrájára, ezért lehetséges az egyes szám harmadik személyű, jelen idejű létige elhagyása. A balról határolt elliptikus tagmondat szintaktikai struktúrája egyértelműen rekonstruálható, nem így a második és a harmadik elliptikus versmondatban, melyek pusztán főnévi megnevezéseknek is tekinthetőek, a nominális stílust példázva, szemantikailag kötődve az első összetett versmondat állításaihoz.

2.5. *A létige elhagyása nem ismétlődés helyzetben a magyar nyelv természetes nyelvhasználatakor érvényesülő tendenciának megfelelően*

A magyar nyelv természetes használatában lehetségesnek tartom a létige elhagyását bizonyos hangsúlyhelyzetekben, mint amilyen a főnévi alany fókuszba helyezése, kiemelése az elliptikus nominális mondatban.

„A tükrön száradt vízcsíkok, /---/
s a fésűben megtapadt hajcsomó...” /---/
(*A tett után*)

Az elliptikus versmondatok a versszövegben bázismondatok nélkül állnak, hiányos mondatokként, melyek az agrammatikusság kérdését vetik fel tehát. Szintaktikai struktúrájuk azonban egyértelműen meghatározható, az elhagyott létige helye pontosan jelölt. Ilyen kismértékű agrammatikusság megengedett a természetes nyelvhasználatban is, az irodalmi köznyelvben pedig a főnévi alany hangsúlyozása céljával kialakított funkcionális elliptikusság. Az elliptikus nominális szerkezetekben a főnevek jelentésének a kiemelése és körülhatárolása következik be, a felidézett „helyszín”, a látvány hangsúlyozása, ahogyan ez a második példaszövegben közvetlenül is megfogalmazódik: „miért hogy a helyszín a legerősebb?”

Hasonlóan a főnévi alany hangsúlyozása miatt marad el a létige balról határolt ellipszisként a költői nyelvi prózamondatokban is, amelyekben a természetes nyelvhasználat hangsúlyai helyett a dramaturgiai utalások, megnevezések konvenciójáról van szó.

„Fölül vízszintesen kifeszített hangverseny lámpák.” /---/
(*KZ – oratórium*)

Ez a konvencionálisan hiányos fogalmazásmód a főnévi alanyi nyelvi elemeket a látvány elemeiként értelmezi, hangsúlyozza, a „színkép” elemeinek a megnevezése, felsorolása céljával. A puszta megnevezés tendenciája itt a legkonkrétabban funkcionális, értett célt szolgál. A főnévi megnevezéshez egyértelműen alanyi szintaktikai struktúra rendelhető az elhagyott létigével kiegészítve. A konvencionálisan elliptikus mondatok szerkezete tehát egyértelműen rekonstruálható, annak ellenére, hogy a szövegben nincs őket erősítő bázismondat, s az agrammatikusság kérdése is felvethető.

2.6. *A létige vagy a lenni segédige elhagyása nem ismétlődés helyzetben, a költői mondatalkotás szubjektivitása eredményeként*

Pilinszky János költői nyelvében 17 olyan elliptikus versmondatot találtam, melyekben a létige, ritkábban a lenni segédige elmaradása a természetes nyelvhasználat szabályai szerint nem indokolható. Ezeknek a hiányos nominális mondatoknak a szintaktikai struktúrája mindig rekonstruálható, agrammatikusság helyett tehát szubjektív mondatalkotásnak nevezem ezt a jelenséget.

„Itt tenger sors egyetlen egy helyen, /---/
és ezer év egyetlen idegen, /---/
s ezer szíve egyetlen dobbanásnak!” /---/
(*Senkiföldjén*)

A létige vagy a lenni segédige elmaradását a reduktív költői hangsúly indokolja, mely a főnévi alany kiemelését szolgálja itt is, az elemek felmutatását, történések megfogalmazása helyett. Különösen érzékletesen példázza ezt a *Senkiföldjén* nagy versből idézett versmondat. A létige elhagyása ezekben a versmondatokban tényleges hiányosságot eredményez, bizonyos mértékű agrammatikusságot. A hiányos versmondatok nem kapcsolódnak grammatikai szervezetségükben más mondathoz.

Két hiányos versmondatban kimutatható a létigét tartalmazó bázismondathoz való kötődés. Az elliptikus tagmondatok előrevetett helyzetben kötődnek a bázismondathoz, megszerkesztettségük jellege azonban nagyfokú költői szubjektivitásról tanúskodik.

„Oszlás-foszlás, vánkások csendje, /---/ /---/
békéje annak, ami kihűlt, hideg lett,
mindennél egyszerűbb csend, ez lesz.”
(*Ez lesz*)

Az összetett versmondatban a hiánytalan tagmondatok mellett a főnévi alanyi szerkezetek felsorolása pusztá főnévi megnevezésként is értelmezhető, azzal, hogy az utolsó főnévi megnevezésre vonatkozó mutatószó + létigei állítmány az első tagmondatban is rekonstruálhatóvá teszi a főnévi megnevezések szintaktikai struktúráját: a létigei állítmány (*ez lesz*) szintaktikailag mindegyik pusztá főnévi alanyi megnevezéshez köthető. Ez a szerkesztésmód, a főnévi alanyi szerkezetek előrevetettsége, a magyar nyelvben lehetséges. A költői nyelvhasználatban a gondolati és képi elemek hangsúlyozását szolgálja.

A főnévi megnevezés ismert szimbólum jellege eredményezi, hogy a főnévi szintaktikai szerkezetet megszólításként értelmezzük:

„Világ báránya, lupus in fabula, /---/
a jelenidő vitrinében égek!”
(*Van Gogh*)

A Jézusra utaló szimbolikus név értelmezhető megszólításként, egy párbeszéd jelleg kialakításaként (te – én), de lehetséges a hiányos szerkezetként való értelmezés is, minthogy a Jézusra utaló szimbolikus név Pilinszky költészetében vonatkozhat a mártír emberre is, a költői én-re is (*világ báránya* vagyok).

2.7. *A létige vagy a lenni segédige elmaradása pusztá főnévi megnevezéseket eredményez*

A pusztá főnévi megnevezések grammatikai és stilisztikai alakzata igen megterhelt Pilinszky János költői nyelvében. A pusztá főnévi megnevezések szintaktikai szerkezete legtöbbször rekonstruálható alanyi szerkezetként, mely létigével kiegészíthető.

„Csatavesztés a földeken. /---/
Honfoglalás a levegőben. /---/
Madarak, nap és megint madarak.” /---/
(*Van Gogh imája*)

A hiányos nominális versmondatokban a főnévi megnevezések alanyként értelmezhetőek, melyekhez csendes lexikai elemként kapcsolódhat az egyes szám harmadik személyű, jelen idejű létige, illetve a többes szám harmadik személyű jelen idejű létige vagy alapige a harmadik elliptikus versmondatban. Az elliptikus nominális versmondatok szintaktikai szer-

kezete különböző fokú párhuzamosságot mutat, ám a szintaktikai szerkezet rekonstruálhatósága ellenére az igei (létigei) állítmány hiánya agrammatikusságnak minősül.

Pilinszky János két verse, a *De ez se* és a *Találkozások* című vers olyan elliptikus nominális versmondatokból szerveződik, melyekből hiányzik a létige és az ige, ám amelyek szintaktikai struktúrája értelmezhető, az alanyi helyzetben álló főnevekhez hozzárendelhető a létigei állítmány. A versmondatok szemantikai rekonstrukciója a jelen idejű létigét igényli, nem zárja ki azonban a múlt idejű, egyes szám harmadik személyű létige hozzárendelhetőségét se. A szintaktikai szerkezetek tehát egyértelműen e versekben sem határozhatóak meg, ami itt is a vállalt agrammatikusságra utal.

A puszta főnévi megnevezésekhez hozzárendelhető ugyan szintaktikai struktúra, esetleg két szintaktikai struktúra is, de ők maguk nem rendelkeznek kiépített szintaktikai struktúrával. A puszta főnévi megnevezés olyan grammatikai alakzat, mely különböző mértékben agrammatikus, s a szintaktikai struktúrában fölépült állítás helyett a főnévi kifejezések expresszív értékével, fonológiai és szemantikai erőterével fejt ki hatást.

3.1. *Elliptikus nominális mondatok, melyekben a névszói állítmány hiányzik az ismétlés elkerülése végett*

Mindössze két ilyen grammatikai alakzatot figyeltem meg Pilinszky János költői nyelvében:

„A pokol térélmény. A mennyország is.” /---/
(*Terek*)

Az ágy közös.
A párna nem. /---/
(*Életfogytiglan*)

A névszói állítmány, az első példaszövegben főnév, a második példaszövegben melléknév, mindkét elliptikus versmondatban a természetes nyelvhasználat szabályainak megfelelően marad el. Az elliptikus versmondatok nyelvileg jelölten utalnak a bázismondatokban megnevezett névszói állítmányokra, az *is* kötőszóval és a *nem* tagadószóval. Az elliptikus grammatikai alakzat a költői nyelvi közlés redukcióját szolgálja, miközben az alanyi helyzetben levő főnevek külön hangsúlynyomatékhoz jutnak. A második példaszövegben, a kétsoros versben, külön hangsúlynyomatékot kap a tagadószó is.

3.2. *A főnév állítmányi funkcióban van, hiányzik a főnévi vagy névmási alany*

Az elliptikus grammatikai szerkezetekben a hiányzó alany kiegészíthető személyes névmással vagy főnévi mutató névmással.

„Mert ő a kifosztott kebel.
A dajka, aki kívüláll. /---/
Az idegen, ki hazatévedt.” /---/
(*Halálod és halálom*)

„Mise ez.
Utolsó áldozás.” /---/
(*Január*)

Az első példaszövegben a hiányos főmondatokban az *ő* személyes névmás maradt el. A személyes névmás elhagyásával az állítmányi funkcióban levő főnevek hangsúlynyomatékot kapnak, mondatkezdő helyzetben levő hangsúlyos főnévi megnevezésekké lesznek, s állítmányi szerepük háttérbe kerül. A főnévi megnevezéseknek ezeket a nyomatékos értelmi hangsúlyait erősítik meg az értelmező jelzői mellékmondatok, teljesen párhuzamos szintaktikai szerkezetekként.

A második példaszöveg hiányos versmondatában a főnévi mutató névmás maradt el. A hiányos versmondat párhuzamosnak tekinthető az első versmondattal, mely bázismondatként értelmezhető. A főnévi mutató névmás elhagyásával az állítmányi funkcióban levő melléknév és főnév, verslezáró helyzetben, hangsúlynyomatékot kap.

3.3. *Elliptikus nominális mondatok, melyek esetében egyértelműen eldönthetetlen, hogy a főnév állítmányi vagy alanyi szerepet tölt-e be*

„Szalonnaszag. Muskátliszag.” /---/ /---/
(*A hóhér szobája*)

Az elliptikus nominális mondatokban a főnevek értelmezhetőek alanyként is, állítmányként is. Az egyetlen főnévből álló elliptikus mondatokhoz két szintaktikai struktúra rendelhető.

1. *Szalonnaszag* van a hóhér szobájában. (alany)

2. Azt állítom, hogy a hóhér szobájában *szalonnaszag* van. (névszói állítmány)

3.4. *Elliptikus nominális kérdő mondatok*

Az elliptikus nominális kérdő mondatok Pilinszky János költői nyelvén három elliptikus grammatikai alakzatként csoportosíthatók. Az első elliptikus grammatikai alakzathoz hiányzik az igei állítmány vagy a lenni segédige az ismétlés elkerülése végett. Ezek az elliptikus kérdő mondatok szintaktikai szerkezetükben teljes hasonlóságot mutatnak a megfelelő elliptikus nem kérdő mondatokkal.

„Látják a bejárati fényben
a szőlőlugast? A meszelt padot? /---/
A levelek nyomasztó, viaszos zöld
távollétét?” /---/

(Mégis)

„Honnét e sok-sok látomás?” /---/
(Impromptu)

Az első példaszövegben az első kérdő versmondat a bázismondat, melyet két kérdőjellel ellátott tárgyi szerkezet követ hiányos kérdő mondatként. A tárgyi szerkezetek parcializációja Pilinszky költői nyelvére jellemző grammatikai alakzat, ám véleményem szerint e kérdőjellel ellátott s elkülönített tárgyi szerkezetek értelmezhetőek elliptikus kérdő mondatokként, minthogy rekonstruálható a pontos szintaktikai struktúrájuk. Ez a szintaktikai struktúra párhuzamos a bázis kérdő mondat szintaktikai struktúrájával. A *látják* ige ismétlődik a hiányos kérdő tárgyi szerkezetekben, azzal, hogy a második hiányos tárgyi szerkezetben a *látják* ige szemantikai anomáliát alkot a tárgy raggal ellátott főnév (*távollétét*) jelentésével. A szemantikai anomália ellenére ehhez a kérdő tárgyi szerkezethez is hozzárendelhető a *látják* igei állítmány, minthogy a szemantikai anomália már a tárgyi névszói szerkezet főnévi és jelzői elemei között hangsúlyosan tudatosul. A *látják* igei állítmány elmaradása, azaz hangsúlytalan helyzete e szemantikai anomália visszafogottságát mutatja, az elliptikus kérdő tárgyi szerkezet szemantikai, metaforikus értelmezhetőségét.

A második kérdő versmondatban a hiányzó létige a magyar nyelv természetes használatának a szabályai szerint kiegészíthető.

Az elliptikus kérdő mondatok második csoportjába a kérdőjellel ellátott puszta főnévi megnevezések tartoznak.

„A mozdulatlan karzatok? /---/
Magányos kézelőd talán?” /---/
(Nagyvárosi ikonok)

A kérdőjellel ellátott főnevek mellől hiányzik az állítmány, a főnévi megnevezésekhez nem rendelhető szintaktikai struktúra, pusztá főnévi megnevezésként értelmezhetőek, azzal, hogy jelentésük kiegészül a kérdő vonatkozással, rákérdezettsgükkel.

A kérdőjellel ellátott pusztá főnévi megnevezések sajátos esete, amikor a kontextus lehetővé teszi, hogy szintaktikai struktúrárt rendeljünk hozzájuk, azonban egyértelműen eldönthetetlen, hogy a kérdőjellel ellátott főnévi megnevezés alanyi vagy állítmányi funkciót tölthet-e be a hozzárendelt szintaktikai struktúrában.

„Vágóhíd vagy vesztőhely?”
(*Vesztőhely télen*)

Az elliptikus kérdő mondat szövegelményei felől értelmezve felfogható állítmányi funkciót betöltő elliptikus nominális kérdő mondatnak is (Ez a hely *vágóhíd vagy vesztőhely?*), ugyanakkor a kérdő mondat izoláltságából következően a főnévi kifejezések mint fogalomnevezések lesznek hangsúlyosak. Tudatosítani kell azt is, hogy két kifejezetten expresszív, rendkívül negatív jelentésű, illetve tragikus színhelyet jelölő, erős kifejezésről van szó.

Az elliptikus kérdő mondatok harmadik csoportjában az igei állítmány hiánya következtében a kérdőszó az agrammatikusság jegyeit felmutató hiányos szerkezetet alkot a többi lexikai elemmel.

„Hová a váll, mely tündökölt, /---/
nyoma a tündöklésnek?”
(*Bűn*)

Az összetett kérdő mondatban a hiányzó igei állítmány a kérdő versmondat környezetéből sem egészíthető ki egyértelműen. Lehetséges a „tűnik” igével való kiegészítés, ez azonban az alanyi helyzetben levő *váll* főnévre vonatkoztatottan szemantikai anomáliát alkot, illetve olyan fokú tömörítés a fogalmazásban, mely magyarázatra szorul. Egy beszédszerűbb közlésmód a lenni segédige használatát teszi lehetővé: *Hová* (lett) *a váll*... A beszédszerűség szándéka hitelesíti a kérdőszó helyzetének agrammatikusságát is.

3.5. Befejezetlen kérdő mondatok

Külön grammatikai alakzatnak kell tekinteni Pilinszky János költői nyelvhasználatában a befejezetlen kérdő mondatokat, a névszói szerkezeteket, melyek kérdőjellel ellátottak, s elvben hozzárendelhetőek egy alanyi

és állítmányi szintaktikai struktúrához. A *Kőfal és ünnepély* című versben figyelhetjük meg ezt a jelenséget, melyben a „dadogó” agrammatikusság versszervező erővé lépett fel. A vers négy kérdőjellel ellátott határozói szerkezetből s egy utolsó, hiánytalan kérdő mondatból áll, mely a kérdőjellel ellátott határozói szerkezeteket értelmezi. A kérdőszó és az igei állítmány (*Mi történik, mi is történik...*) hozzárendelhető a hiányos határozói szerkezetekhez, s ezáltal azok szemantikailag értelmezhetőek lesznek. A befejezetlen kérdő mondatok s az őket kiegészítő hiánytalan kérdő mondat kapcsolata a rendkívül szuggesztív vers kompozicionális megszervezettségét eredményezi.

Pilinszky verseiben igen gyakran találunk kérdő mondatokat, s nem ez az egyetlen verse, amely teljes egészében kérdő mondatokból épül fel. Az expresszív, az indulati, a közvetlenül reflexív, vagy a beszédszerű költői nyelvhasználatot minősíti a kérdő mondatok gyakorisága.

A beszédszerű nyelvhasználat jellemzi a *Háromszínű lobogó* című verset, amelynek kompozíciója egy kérdés-felelet struktúrára épül.

„Első színe? /.../
A második? /.../ /---/
S a harmadik? /.../” /---/

A hiányos kérdő mondatok alanya a *lobogó színe*, mely a második és a harmadik hiányos kérdő mondatból az állítmány mellett szintén hiányzik. Igei állítmányként a lenni segédige rendelhető hozzájuk. A rekonstruált kérdő mondatok felfoghatók kiegészítendő kérdésnek, a „milyen” kérdőszóval kiegészítve őket. A hiányos vagy befejezetlen kérdő mondatokat Pilinszky nyitott kérdéseként használja, melyekre hasonlító mellékmondatokban kifejtett állítások a formális válaszok, illetve a harmadik hiányos kiegészítendő kérdő mondatra a kérdést megismétlő s megválaszoló mondat a formális válasz. A kérdő mondatoknak ez a hiányossága egy beszédszerű kontextust teremt, melyben a kérdések feltevése hangsúlyos ugyan, ám a versben fölépülő értelmi-tematikai progresszió hordozói a kérdésekre adott válaszok, az önálló versmondatokban megfogalmazott állítások lesznek, melyek metaforikus viszonyítás jellegükben tekinthetők tényleges válaszoknak.

4.1. *Megszólítás tagolatlan nominális szerkezettel*

„Katonája a mindenségnek, /---/
bakája a nyomorúságnak.” /---/
(*József Attila*)

A *József Attila* című vers nominális szerkezetei birtokos szerkezetek, melyek megszólításként értelmezhetőek. Ugyanakkor értelmezhetőek kifejtetlen predikációként is, a lenni segédige elhagyásával:

Te *katonája* vagy a *mindenségnek*. – Ő *katonája* a *mindenségnek*.

Te *bakája* vagy a *nyomorúságnak*. – Ő *bakája* a *nyomorúságnak*.

Megszólító tagolatlan nominális, birtokos szerkezetként értelmezve, a nominális szerkezet szervesen kötődik az ötsoros vers kérdő mondatához; a kétszeres megszólító névszói szerkezet tehát patetikus hangsúlyozást jelent a költői szövegben.

„Istenem, irgalom!”

(*Zűrzavar*)

Eldöntendő, hogy a megszólító nominális szerkezet nevezhető-e elliptikus tagolatlan nominális főmondatnak megszólítással, s ez esetben összetett mondatnak is tarthatjuk, vagy pedig a főnévi megszólítás egy tagolatlan névszói elemmel kapcsolódik. A megszólító nominális szerkezet leírható két szintaktikai struktúráként:

Kérlek Téged *Istenem*.

Legyen számomra *irgalom*.

4.2. *Megszólítás halmozott főnevekkel, mint puszta főnévi megnevezésekkel*

A *Fohász* című versben hat főnévre, illetve két főnévre és négy főnév + jelzős szerkezetre vonatkozó megszólítás és egy megismételt igei állítmánnyal történő felszólítás alkotja a szintaktikai struktúrát, mely egyben a rövid vers kompozíciója is. A főnevek, illetve a jelzői + főnévi szerkezetek jelentésükben úgy tartoznak egy szemantikai mezőhöz (*szoba*, női lakói), hogy közben idegen elem is jelen van (*vasgolyó*), mely itt elhelyezhetetlen, a férfi lét vonatkozásaira utal. A főnévi felsorolások, a megnevezések esetlegessége ellenére, az életnek, a világnak egy hiánytalan metszetét idézik fel, az élet, a világ teljességének a képzetét, s ezt a képzetet hitelesíti, erősíti a *ragyogjatok* ismétlődő felszólító alakú igei állítmány.

A puszta főnévi megnevezések Pilinszky költői nyelvben többször lehetnek megszólítások vagy fölkiáltások, amikor is a megszólítás vagy fölkiáltás megszünteti a puszta főnévi megnevezés szervetlenségét, agrammatikusságát.

„Gyönyörűséges, háromszínű lobogóm!”

(*Háromszínű lobogó*)

5.1. Határozói szerkezetek parcializációja

A *parcializáció* elválasztást, elkülönítést jelent olyan szerkezeti helyzetben, ahol a természetes nyelvhasználat beszédshituációja és a racionális mondattagolás ezt nem indokolja. A parcializáció mindig a költői szemlélet indulati, gondolati hangsúlyait jelöli a költői nyelvben (RADOVANOVIĆ, 1990. 117–163.).

A határozói szerkezetek parcializációja több grammatikai alakzatot hoz létre Pilinszky János költői nyelvében. Elsőként az összetett mondatokban vagy összetett mondatokként viselkedő többszörösen bővített mondatokban bekövetkező parcializációt értelmezem, amely szintaktikailag hiánytalan szerkezetű elliptikus nominális mondatokat hoz létre:

„És egyedül a feneketlen ágyban. /---/
És egyedül a párnáim között. /---/
Magam vagyok az örökös magányban.
Akár a víz. Akár az anyaföld.”
(*Egy arckép alá*)

A mód-, illetve állapotahatározói, valamint a hasonlító határozói szerkezetek önálló elliptikus versmondatokká való elkülönítése sajátos emocionális tagolású versmondatokat eredményezett. Az első két önállósított mód-, illetve állapotahatározói szerkezet szintaktikailag hiánytalan mondatnak tekinthető, minthogy az alany-állítmányi predikáció egyértelműsíthető a harmadik, mondattanilag hiánytalan versmondat alapján (én vagyok, illetve a személyranggal ellátott létige). Ugyanígy rekonstruálhatók a hasonlító határozói szerkezetek is szintaktikailag hiánytalan szerkezetű versmondatokként.

Az egyszerű bővített mondatok racionálisan, grammatikailag nem indokolt helyen való feldarabolása, egyes határozói szerkezetek parcializációja eredményezi a grammatikai alakzatot, amely szintaktikailag rekonstruálható elliptikus versmondatokat, illetve mondatértékűnek tekinthető szerkezeteket hoz létre.

„Találkoztunk. Találkozunk.
Egy trafikban. Egy árverésen.”
(*Kráter*)

Az igei állítmányok és a helyhatározói bővítmények ponttal elkülönítettek, akárha elliptikus versmondatok lennének. A tőmondatokból épít-

kező reduktív közlésmód tendenciája érvényesül ebben az agrammatikus tördelésben.

„Gondoljanak a rózsakeretre,
vagy még inkább egyetlen rózsatőre, /---/
egyetlen egy rózsára, uraim.” /---/
(*Sztávrogin elköszön*)

Az elliptikus határozói szerkezetek mellől, előre ható ellipszisként, hiányzik az igei állítmány, illetve az csendes lexikai elemként van jelen, beazonosítható az első tagmondatból, a bázismondatból. Ez a szerkesztésmód a redundancia megszüntetése miatt iktatja ki az igei állítmány megismétlését, miközben nagyobb hangsúlynyomatékot, fókuszált helyzetet biztosít a határozói szerkezetek expresszív hírértékű főneveinek. A természetes nyelvhasználatban is lehetséges grammatikai alakzat ez felsorolás esetén, mely itt a rész-egész hyponimikus szemantikai relációját építi ki, hangsúlyszerkezetében a rész, illetve az egyes, az egyedi értéket nyomatékosítva, mint abszolút értéket.

Ugyanilyen természetes Pilinszky költői nyelvében a hátraható ellipsis is, amikor az elliptikus határozói szerkezet a bázismondatnak tekinthető hiánytalan kérdő mondat előtt található.

„Anya, anya
ebben a sivatagban, /---/
miért hagytál itt, ebben a sivatagban?”
(*Mégis nehéz*)

A bázis kérdő mondat az elliptikus határozói szerkezetet szó szerint megismétli magas negatív hírértéke miatt, fokozva ezt a magas negatív hírértéket, feszültségértéket. Az elliptikus határozói szerkezet azonban közvetlenül kötődik a főnévi megszólításhoz, vesszővel sincs tőle elválasztva, szintaktikai struktúra is rendelhető hozzá, amikor is a főnévi megszólítás a rekonstruált mondat alanya lehet, s a hiányos mondat létigével kiegészíthető. Véleményem szerint a versmondat csak megengedi ezt a rekonstrukciót, a cél a grammatikai többértelműség volt, s hogy minden nyelvi elem fókuszált legyen a patetikus hangsúlyozásban.

A határozói szerkezetek elkülönítése helyett egy határozószó kiemelése, elkülönítése és ismétlése következik be a *Visszaféle* című versben, ahol az ismétlődő határozószó tagolatlan mondat értékűvé lesz.

„Visszafele, visszafele: /---/
a nyirfaerdő lángban áll,”

„Visszafele, visszafele: /---/
közeledünk, távolodunk,”

„Visszafele, visszafele: /---/
a legszebb minden teremtmény között”

A *visszafele* határozószó szervezetlen nyelvi elemként ismétlődik, az őt követő tagmondatokhoz grammatikailag nem kötődik, ezt az izolált helyzetét mutatja a kettőspont is. Az elkülönített és ismételt határozószó fókuszált hangsúlyhelyzetbe került, és tagolatlan mondatértékű szervezetlen nyelvi elemként jelentésvonatkozásainak a nyitottságával hat.

5.2. Tárgyi szerkezetek felsorolása, parcializációja

Pilinszky János költői nyelvében fontos grammatikai alakzat a kiemelt tárgyi szerkezet, mely ponttal vagy vesszővel elkülönítetten hiányos mondat értékűen jut jelentéshez. Ezt látjuk a *Francia fogoly* című híres versében, ahol a hiányos tárgyi szerkezetekből építkező versszakokban a hiányos tárgyi szerkezetek pontosan kiegészíthetők a „*Csak azt feledném, azt a franciát*”, illetőleg az „*Azt feledném egyszer*” állító mondatokkal. Pilinszky nem építkezik 19. századi vagy 20. század eleji költőként, nem ismétli a külön szemantikai hangsúllyal ellátott „*azt feledném*” állítást, hanem hiányával komponál. A feledhetetlen élményt feledni nem akaró költői én így tudhat szenvedélyes lenni, így tudja láttatni a francia foglyot a falás fölfokozott pillanataiban, az emésztés gyönyörében, tehát túl a láthatón, sorakoztatva a kifejtett tárgyi szerkezeteket:

„Csak azt a testet, reszkető lapockát, /---/
a csupa bőr és csupa csont kezét, /---/
a tenyerét, mely úgy tapadt a szájra /---/
és úgy adott, hogy maga is evett!
Az egymás ellen keserülő szervek
reménytelen és dühödt szégyenét” /---/

Pilinszky János költői nyelvében 15 szemléletes tárgyi szerkezet parcializációját figyelhetjük meg, s a grammatikai alakzat jellemzője, hogy a tárgyi szerkezet mellől hiányzó alany és állítmány minden esetben

pontosan kiegészíthető a bázismondatként viselkedő tagmondatból vagy önálló versmondatból.

„Valójában két szó, mit ismerek,
a bűn és imádság két szavát.” /---/
(*Az ember itt*)

A bázismondatként viselkedő hiánytalan tagmondat majdnem minden alkalommal megelőzi az elliptikus tárgyi szerkezetet. Egész vers is szerveződhet az előre mutató elliptikus tárgyi szerkezetekből, a *Metronóm* című versben, a hat egymást követő kifejtett tárgyi szerkezet az első versmondat igei állítmányára utal vissza, az ismétlődik csendes lexikai elemként.

Egy alkalommal a halmozott elliptikus tárgyi szerkezetek előrevetését figyelhetjük meg az összetett versmondatban a tárgyi szerkezetek elkülönítésekor:

„Ne a lélekzetvételt. A zihálást. /---/ /---/
Ne a nászasztalt. A lehulló /---/
maradékot, hideget, árnyakat. /---/
Ne a mozdulatot. A kapkodást. /---/ /---/
A kampó csöndjét, azt jegyezd.”
(*Intelem*)

A bázismondatként érvényesülő utolsó versmondat egyes szám második személyű *jegyezd* igei állítmánya vonatkozhat a halmozott tárgyi szerkezetekre. Ennek ellenére a tárgyraggal ellátott főnevek és tárgyi szerkezetek parcializációja bizonyos fokú szervetlenség jegyeit viseli magán, bizonyos fokú agrammatikusságot, minthogy a természetes nyelvhasználat ezt a szerkesztést csupán megengedi, de nem alkalmazza. A tárgyi szerkezetek parcializációja a versszakban szervezőelvé lett, s a szervetlenségnek mondott jegyek a tagadó alakú és az állító alakú tárgyraggal ellátott főnevek mechanikus egymás mellé helyezéséből következnek. Ezt a mechanikus ritmust követi és erősíti az utolsó hiánytalan versmondat szerkesztése, az előrevetett és az igei állítmánytól vesszővel elválasztott tárgyi szerkezet, illetve az igei állítmánynak lezáró helyzetben, izoláltan, emelkedő hangsúllyal való elhelyezése.

5.3. Hasonlító mellékmondatok parcializációja

„Magam vagyok az örökös magányban.
Akár a víz. Akár az anyaföld.”
(*Egy arckép alá*)

A fokhatározói értékű szerkezetek hasonlító mellékmondat jelleggel, ponttal történő elkülönítése szintaktikailag hiányos szerkezetet jelent. A részállítások izolálódnak, a hasonlítás ténye kap hangsúlynyomatékat s a hasonlító főnevek, melyeknek növekszik jelentésvonatkozásuk és feszültségértékük.

Ezzel szemben az *Örökmozgó* című versben a hasonlító mellékmondatok felsorolása és parcializációja a verssorokra tördeléssel a módhatározói értékű hasonlító tagmondat visszafejlesztését eredményezi, mondatrészé, hasonlító határozóvá alakul:

A világbank elektromos szívében
az örökmozgó föl-lejár,
mint egy tükör,
mint egy koporsó,
mozgókép, vitrin, üveghintó, /---/
akár egy óriási mécses,
holtfáradt, óriás kísértet. /---/

A halmozásban a *mint* és az *akár* kötőszók több hasonlító főnévhez kapcsolódnak, ami a hasonlítás szervetlenségét, formalitását eredményezi. A hasonlító főnevek választékosságában a megnevezett fogalmak hangalakja és jelentése hangsúlyozódik, s mint ilyenek utalnak vissza a hasonlított főnévre, a rendkívül választékos, ugyanakkor pontosan nem definiált jelentésű fogalomra. A hasonlítás szervetlensége, formalitása s a felsorolás, a halmozás ténye a hasonlító határozó értékű főnevek külön-külön történő kiemelését, fókuszálását valósítja meg.

5.4. *Hiányos metaforikus hasonlító mellékmondatok*

A hiányos szerkesztésmód a leggyakoribb (18) Pilinszky János költői nyelvében a hasonlító mellékmondatok között. A *mint* és az *akár* kötőszókkal történő főnévi hasonlítások, amikor legtöbbször különböző tulajdonságok összehasonlításáról van szó, a hasonlító mellékmondatból hiányzó igei állítmány sokszor csak szervetlenül, formális rávonatkoztatással kötődik az alanyi helyzetű hasonlító főnévhez vagy főnévi szerkezethez. Ezek a *metaforikus hasonlatok* retorikai alakzatai, melyek grammatikai alakzatokként, véleményem szerint, mint kötőszós hasonlító szerkezetek írhatók le.

„a halom párna fölmered,
mint néma hasábokból rakott máglya.” /---/
(*Mondom neked*)

„Légy vakmerő, ítélj tiédnek,
mint holtak lenn az éjszakát!” /---/
(*Tilos csillagon*)

A metaforikus hasonlatok retorikai alakzatai olyan grammatikai alakzatok, amelyekben a hasonlított főmondat igei állítmánya csak metaforikus értelemmel vonatkozhat, esetleg már a főmondat főnévi alanyára is, ám mindenképpen a hasonlító szerkezetek főnévi alanyára. A metaforikus hasonlat elemzése megmutathatja azokat a jelentésvonatkozásokat, amelyek a hasonlítás értelmét biztosítják. A grammatikai alakzat szintaktikai és szemantikai elemzése azonban kisebb vagy nagyobb méretű szervetlenséget mutat ki. Az első példamondatban a hasonlító szerkezet módhatározói jelentésű, hasonlító határozói szerkezetként érvényesül, melynek alanyi helyzetű főnévre (*máglya*) a főmondat igei állítmánya (*fölmered – mereven magasba nyúlik*) csak metaforikus értelemmel vonatkozhat. Ez a metaforikus jelentésvonatkozás közvetlenül megfogalmazható a második példamondatban is, minthogy a *tertium comparationis*ban a szemantikai jegyek kifejezettek. Más esetekben a metaforikus önkényesség olyan nagyfokú nemcsak a hasonlított és a hasonlító szerkezetek között, hanem a hasonlító szerkezetek lexikai elemei között is, hogy ezt az önkényességet, szervetlenséget kell elemezni a jelentésvonatkozások kapcsolatrendszerre helyett. A metaforikus hasonlat grammatikai alakzatában ez esetben formális viszonyítás áll fenn, a *tertium comparationis* szemantikai jegyei kifejezetlenek, illetőleg a *tertium comparationis* nem mutatható ki.

Tizenkét esetben a hasonlító mellékmondat, illetőleg a hasonlító nominális szerkezet a főmondat elé kerül, ez a mondat szerkesztés Pilinszky János költői nyelvében tehát a legtermészetesebb. A hasonlító mellékmondatoknak ez az előrevetettsége még szembetűnőbbé teszi hiányosságukat. Az állítmány nélküli hasonlító mellékmondat nem értelmezhető állítás-ként, illetve hiányosan kifejtett állításnak csak utólag, a főmondat ismeretében minősül. Hat idetartozó grammatikai alakzat metaforikus hasonlat, melyekben a *tertium comparationis* szemantikai jegyeinek a kifejezettsége különböző.

„mint kiéheztetett botok, /---/
a rengeteg megéled.”

(*Bűn*)

„Mint kőedényen a piros máz, /---/
úgy ég rajtam a csorgó, foltos
és közös veríték.”

(*Kőedény*)

Az első példamondatban a tertium comparationis szemantikai jegyei kifejezettek, a második példamondatban a tertium comparationis, a hasonlíthatóság alapját képező közös tulajdonságjegy megtalálható, a nem-hasonló tulajdonságjegyek azonban dominálnak. Véleményem szerint a hiányos hasonlító mellékmondatok ezekben a metaforikus hasonlatokban is csupán hasonlító szerkezetekként értelmezhetők.

6.1. *A versmondatokból hiányzik a főnévi alany*

Egy grammatikai alakzat, amely a természetes nyelvhasználatban is ismert, amikor az elliptikus versmondatokban a hiányzó főnévi alany kiegészíthető az előző vagy a következő versmondatból; a főnévi alany csendes lexikai elemként jelen van, vagy pedig személyes névmási alannal helyettesíthető.

„Egy magányos farkas jött le a faluba.
Reszket előtted.” /---/

(Január)

Pilinszky János költői nyelvében, ritkábban ugyan, de az elliptikus versmondat lehet előrevetett is, amikor a hiányzó főnévi alany esetleg nem is a közvetlenül rákövetkező hiánytalan versmondatból egészíthető ki:

„Lerombol és megörökít. /---/
/...../
/...../
/...../
Lerombol és megörökít
a júniusi délután.”

(Nagyvárosi ikonok)

Az idézett grammatikai alakzat sajátossága, hogy a hiánytalan versmondat, mely bázismondatnak is tekinthető, az elliptikus versmondatot főnévi alanyi szerkezettel kiegészítve megismétli. Az elliptikus versmondat agrammatikussága szemantikailag így teljes mértékben megszüntetett. Ez a szerkesztésmód valószínűleg csak a költői szövegben lehetséges, a szubjektív költői fogalmazás teszi lehetővé a tömörítés és az ismétlés patetikus költői hangsúlyai érdekében.

Egy másik grammatikai alakzat, amikor a hiányos versmondatokban a hiányzó főnévi alany nem egészül ki szöveggörnyezetéből, s a főnévi esetleg névmási alany nem is rekonstruálható:

„Úgy érzem, itt van, /---/
egész közel.”

(KZ – oratórium)

Pilinszky János költői nyelvében lehetséges redukció az alanyi főnévi fogalom teljes megnevezetlensége, amikor is a versszöveg értelmezése a megnevezetlen, a hiányzó fogalom értelmezését, a hiány és a megnevezhetetlenség értelmezését is jelenti. Ez a grammatikai alakzat az *aposiopesis* tipikus gondolatalakzata lehet.

Az *aposiopesis*, *gondolat elhagyása* gondolatalakzataként értelmezhető ez a grammatikai alakzat akkor is, amikor a hiányos versmondatban a hiányzó főnévi alany a szövegkörnyezetből rekonstruálható:

„Lakhatatlan, kiáltják, lakhatatlan!” /---/

(Nagyvárosi ikonok)

A versszöveg elemzése alapján legvalószínűbb, hogy a *nagyváros* főnév jelölhető ki a hiányos versmondat alanyának.

6.2. *Grammatikai alakzatok, melyekben az elliptikus versmondatokból hiányzik a személyes névmási alany:*

„Mert ő a kifosztott kebel.

A dajka, aki kívüláll.

Az idegen, ki hazatévedt.”

(Halálod és halálom)

Az idézett versrészletben az első versmondat a bázismondat, s a 2. és 3. hiányos versmondatok a bázis versmondat alapján kiegészíthetők az egyes szám 3. személyű személyes névmással. Az elliptikus tagmondatokban a főnévi megnevezések névszói állítmányok, melyek az alanyi helyzetű személyes névmással kiegészülve grammatikailag hiánytalan főmondatok lehetnek az összetett versmondatban.

Az *In Memoriam F. M. Dosztojevszkij* című versben a hiányzó személyes névmások rejtett módon jelen vannak a versmondatokban, utalnak rájuk az igei állítmányi alakok. Az egyes szám 3. személyű személyes névmás elhagyása a természetes nyelvhasználatban is lehetséges. Bizonyos fokú személytelenséget sugall, hangsúlytalanságot a személyt illetően. A versben ez a reduktív szerkesztés a személy, a vers címéből tudhatóan, a hatalmas orosz író megalázottságának a kifejezését szolgálja rendkívül erőteljesen.

Ez a szerkesztésmód még három versben lesz szervezőelvvé. Az elliptikus igei állítmányi tömondatok grammatikai alakzatában az alanyi helyzetű személyes névmások rejtett módon, az igék személyragjával jelölten, jelen vannak. A hiányosság a cselekvéseket jelölő igei állítmányokra irányítja a figyelmet, mint egymástól elkülönített, izolált eseményekre.

„Találkoztunk. Találkozunk.
Egy trafikban. Egy árverésen.
Keresgéltél valamit. Elmozdítasz
valamit. Menekülnék. Maradok.
Cigaretta gyűjtök. Távozol.
Leszállsz és fölszállsz.
Fölszállok és leszállok.
Cigaretta. Lépkedel. Lépkedek.”
(*Kráter*)

7.1. Puszta főnévi megnevezések felsorolása

A pusztai főnévi megnevezések sokszor felsorolások, melyek szintaktikailag szervezetlenül jelennek meg a költői szövegben. Kimondódnak, illetve leíródnak a főnevek, szemantikailag hangsúlyozottan, de nem hozható velük létre szintaktikai struktúra. „*A tenger, mondtad haldokolva*” – olvassuk *A tenger* című versben. Pilinszky a haldokló személy erőtlenségét idézi meg, azt a beszédhelyzetet, amikor a hangsúlyos főnév pusztán kimondódik, felidézve egy nagyon hangsúlyos és szemantikailag nagy hírértékű fogalmat. Nem gondolom, hogy ez a végső szituáció hasonlítható lenne a pusztai főnévi megnevezések szituációjához, azt azonban igen, hogy a pusztai főnévi megnevezések, a felsorolások célja hasonlóan egy-egy hangsúlyos fogalom megnevezése állítások helyett.

„Ház. Kutya. Gépkocsi.
Pázsit és fogadások.”
(*Infernó*)

„Esti mise, téli vecsernye,
Éjféλι Úrfelmutatás”
(*Abogyan csak*)

A szervetlenség, az agrammatikusság itt szervezőelvvé lett, ezt különnyomatékosítja a főnevek ponttal való elkülönítése egymástól. Ez a szer-

vezetlenség azonban különböző mértékben, de megszüntetett az egy-egy szemantikai mezőhöz tartozó főnevek felsorolásában.

7.2. Befejezetlen mondatok

A befejezetlen mondatokban rendre az igei állítmány hiányzik, a főnévi alany vagy jelölt, vagy kiegészíthető a szövegkörnyezetből.

„Amerre a katonák. /---/
Ahogyan a tenger. /---/
Amerre a katonák a vereségben. /---/
Ahogyan a tenger az összetört szentségtartóban.” /---/
(*Merre, hogyan?*)

A grammatikai alakzatban a főnévi alanyok jelöltek; az elliptikus nominális szerkezetekben az állítmányok rekonstruálhatók létigeként, illetve egy, a főnévi alanyok jelentéskörébe tartozó mozgás, cselekvés, történés igei megnevezésével (*a katonák* mennek, *a tenger* van, hullámzik). A ténylegesen befejezetlen, agrammatikus versmondatokat az aposiopesis egy sajátos gondolatalakzatának tarthatjuk.

Hasonlóan mechanikusan megszakítottak, befejezetlenek a versmondatok a *S. W.-hez* című versben is, azzal, hogy a hiányzó igei állítmány nem is rekonstruálható:

„Vagy olyan egyedül maradtál,
mint az a férfi, aki tegnap – /---/
vagy az a fiú, aki ma –” /---/

Nem rekonstruálható, illetőleg csak önkényesen kiegészíthető egy szabadon megválasztott szintaktikai szerkezettel (pl. történt mindez) a vonatkozó névmással és névutóval bevezetett, ám teljes egészében hiányzó tagmondat sem a *Tabernákulum* című versben, melyet a mechanikusan megszakított utolsó versmondat befejezetlen, befejezhetetlen, nyitott versé tett:

„Nem jutok el a szentségházig,
örökre hó alatt marad
az a bizonyos tabernákulum,
ami miatt, ami miatt.” /---/

Egy másfajta befejezetlen mondatokból kialakuló grammatikai alakzat szervezi a *Szent lator* című vers költői nyelvét, mely egymástól izolált névszói szintagmákból épül fel. Jóllehet a vers első sora mondatanilag is hiánytalan szerkezetű, az öt felsorolásszerűen követő névszói szintagmákból álló költői nyelvi kompozíció, a vers végén kitett pont ellenére, nem tartható grammatikailag jól formáltnak. Az egyes névszói szintagmák egymástól való elválasztottsága arra utal, hogy a költői szándék a formailag egyetlen összetett mondatként jelölt szöveget tudatosan agrammatizálta. Az egyes névszói szintagmák mondatrész értékűek, de nem egy jól formált összetett mondat részei, hanem egymáshoz szintaktikailag szervezetlenül kötődő, izolált részek. Ezek az izolált mondatrészek befejezetlen, illetve kifejtetlen mondatok elemeiként tudatosulhatnak, melyek egy összefüggő, ám megnevezetlen témára utalnak. A befejezetlen vagy kifejtetlen versmondatokból az igei állítmány eleve hiányzik, s nem is rekonstruálható; az izolált névszói szintagmák izolált felsorolások. Ez a közlésmód a természetes nyelvhasználatban kizárt, a reduktív költői nyelvhasználat azonban lehetségesnek mutatja, versszerző elvvé tette meg.

Összegezés

A hiányos szerkezetű versmondatok szövegnyelvészeti leírása azt mutatja, hogy Pilinszky sokszor s a legkövetkezetesebb költői szabadsággal nem tartja be a természetes nyelvhasználat, az ún. irodalmi köznyelv szabályait a hiányos versmondatok szerkesztésekor, minthogy tudatos költészet szemléleti programja a költői beszéd nehézségeiről való gondolatok beépítése a versek költői tartalmi közé. Esszéiből tudhatjuk, hogy a második világháború tragédiái utáni költői beszédet a *dadogás* szóval és beszédhelyzetével is jellemezte, és értelmezéseimben idéztem verssorát a haldokló anya beszédhelyzetéről. A költői én esetenként nem tehet folyamatos, jól formált nyelvi-poétikai közléseket, állításokat, hanem az agrammatikusságot is vállalva, különböző hiányos, töredékes, részjellegű közléseket, megnevezéseket.

A hiányos szerkezetű versmondatok elemzésekor hangsúlyoztam, mely grammatikai alakzatok ismertek vagy lehetségesek a természetes nyelvhasználatban, ezek a tiszta elliptikus grammatikai alakzatok, és melyek a költői szubjektív nyelvhasználat eredményei. Ez utóbbiak között megkülönböztetem a szöveggörnyezetből kiegészíthető hiányos versmondatokat, amelyeket én elliptikus grammatikai alakzatként értelmezek, a *költői kommunikáció* szempontjai szerint formálódó elliptikus alakzatként. Az

elliptikusnak mondott grammatikai alakzatok mind a *detractio* (*mondat-
elem-elhagyás*) retorikai alakzatai közé tartoznak.

Viszonylag nagy azoknak a hiányosságot tartalmazó grammatikai alak-
zatoknak a száma, amelyekben *gondolatelhagyás* következett be, amikor a
hiányosság a versmondatokban nem egészíthető ki a szövegtörzsből, a
szintaktikai struktúra egyértelműen vagy egyáltalán nem rekonstruálható.
Ezek az *aposiopesis* retorikai alakzatai közé tartozó grammatikai alakzatok,
melyek a természetes nyelvhasználatban, az élő beszédben úgyszólván nem,
vagy a határozói és tárgyi parcializáció eseteinél, illetve a főnévi vagy név-
mási alany teljes elhagyásánál csak nagyon megfontoltan alkalmazhatók.

Értelmezéseimben rendre a *reduktív* költői nyelvi építkezésre utaltam.
Ebben a dolgozatban nem célozom Pilinszky János költői nyelvének poéti-
kai és stilisztikai leírása, kétségtelenül megállapítható azonban, hogy az
agrammatikusság, a töredékesség, a hiányosság, a pusztán főnévi megneve-
zések grammatikai alakzatai retorikai alakzatokként érvényesülnek, a költői
nyelv szervező-, esetenként a verskompozíciót létrehozó elvé lesznek,
tehát magas rangú poétikai és stilisztikai nyelvi értékek.

Irodalom

- BÁNRÉTI Zoltán: *A mellérendelés*. In: KIEFER Ferenc (szerk.): *Strukturális
magyar nyelvtan*, 1. kötet, *Mondattan*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
715–796.
- BÁNRÉTI Zoltán: *Az ellipszis mondattana és a lexikai szelekció*. Nyelvtudományi
Közlemények, 98. évf. 2001. 7–20.
- BERRÁR Jolán: *Alany és állítmány*. In: RÁCZ Endre és SZATHMÁRI István
(szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*. Tankönyvkiadó,
Budapest, 1977. 79–93.
- DIENES Dóra: *A szerkesztettség hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése*.
Nyelvtudományi értekezések. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978
- KESZLER Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bu-
dapest, 2000
- PETŐCZ Éva: *A nyelvi hiány fogalmának szövegtani értelmezése*. Akadémiai Ki-
adó, Budapest, 2002
- RADOVANOVIĆ, Milorad: *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci –
Novi Sad, 1990.
- SZATHMÁRI István: *Stilisztikai lexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- TOMPA József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere, Leíró nyelvtan*, II. kötet,
Mondattan. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970

Jegyzet

Bánréti Zoltán a Pilinszky János költői nyelvében talált hiányos szerkezetű mondatok példaanyagát nézve tanulmányomban, arra figyelmeztetett, vizsgáljam meg, hogy a puszta főnévi megnevezések, az izolálódó főnevek nem tekinthetők-e *szóellipszisnek*. Kitüntetett megjegyzésével teljes mértékben egyezek, nem találtam azonban segítséget a nyelvészeti szakirodalomban. Ismereteim szerint Bánréti Zoltán maga is egyedül az összetett szavakon belül vizsgálta és határozta meg a szóellipszist.

Úgy gondolom, hogy a puszta főnévi megnevezések azon típusai, melyekben az izolálódó főnevek önállósulnak ugyan, ám a közvetlen szomszédságukban levő szintaktikai szerkezet igei állítmánya velük is szintaktikai szerkezetet alkothat, képezhetik a szóellipszis szerkezetének egy típusát.

Más puszta főnévi megnevezések esetében viszont eldöntendő, nem tekinthetők-e esetleg *mondatszavaknak*, illetve *szómondatoknak*, kiszélesítve e nyelvtani alakzatok meghatározásait.

